

منافع روسیه در خارج نزدیک با تاکید بر ارمنستان

^۱ مصطفی خیری

^۲ رجب ایزدی

تلاش برای بازیافت موقعیت قدرت روسیه به عنوان یکی از بازیگران کلیدی عرصه نظام بین‌الملل را می‌توان ویژگی عمده سیاست خارجی روسیه بعد از به قدرت رسیدن پوتین در این کشور دانست. استراتژی سیاست خارجی کرملین در رابطه با احیای قدرت امپراطوری روسیه و موقعیت ژئوپلیتیک آسیب‌پذیر و انزوای سیاسی جمهوری ارمنستان زمینه‌ساز همکاری‌های بیشتر کرملین-ایروان بوده و باعث ارتقا روابط به سطح شراکت استراتژیک گردیده است. شراکت استراتژیک و همکاری‌های باثباتی که دو کشور بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی داشته‌اند، تامین کننده منافع استراتژیک کرملین در منطقه قفقاز بوده است. با توجه به مطالب مذکور، نوشتار حاضر با هدف بررسی ابعاد سیاسی، اقتصادی و امنیتی-نظامی نفوذ روسیه در جمهوری ارمنستان به رشته تحریر درآمده است. در این میان مولفین با مطرح کردن این سوال که اتحاد روسیه با جمهوری ارمنستان چه منافعی برای کرملین داشته است؟ این فرضیه را مطرح می‌کنند، تامین منافع سیاسی و امنیتی روسیه از جمله دور کردن زیرساخت‌های سیاسی و نظامی غرب (اتحادیه اروپا و ناتو) از منطقه در کنار منافع اقتصادی هدف عمده روسیه از همکاری و اتحاد با ارمنستان بوده است. در این مقاله تلاش شده است به روش توصیفی و تحلیلی و با استفاده از نظریه موازنه تهدید استفان والت، منافع روسیه در اتحاد با ارمنستان مورد بررسی قرار گیرد.

واژگان کلیدی: روسیه، ارمنستان، ناتو، اتحادیه اروپا و اتحادیه اقتصادی

اوراسیا.

^۱ نویسنده مسئول، دانش‌آموخته دکتری روابط بین‌الملل، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

Email: khirimostafa@yahoo.com

Email: drrajabzadi@yahoo.com

^۲ استادیار علوم سیاسی دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

تاریخ دریافت: ۹۶/۸/۱۴ و تاریخ پذیرش: ۹۶/۱۰/۲۱

مقدمه

بعد از پایان جنگ سرد منطقه قفقاز از وضعیت یک منطقه حاشیه‌ای در چارچوب مرزهای اتحاد جماهیر شوروی به یکی از نقاط کانونی حوزه اوراسیا تبدیل گردید. فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی نه تنها تغییرات ساختاری در نظام بین‌الملل را به همراه داشت، بلکه پایانی بر حضور انحصاری روسیه در خارج نزدیک بود. در نتیجه، کشورهای قفقاز جنوبی از جمله جمهوری ارمنستان به عرصه رقابت‌های ژئوپلیتیک بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای تبدیل گردیدند. بعد از پایان کنترل کرملین بر منطقه، روسیه به تعریف مجدد از امنیت در منطقه پرداخت. بر اساس تعریف مذکور، قفقاز جنوبی حیات خلوت روسیه شناخته می‌شود و کرملین ادغام کشورهای حوزه اوراسیا در نهادهای غربی را نه تنها معادل کاهش نفوذ روسیه در حیات خلوت خود می‌داند، بلکه پوشش‌های فوق را تهدیدی بر امنیت ملی و موجودیت رژیم سیاسی کرملین قلمداد می‌نماید؛ چرا که پوتین معتقد است، آمریکا به دنبال تغییر رژیم سیاسی روسیه می‌باشد (Dibb, 2016:7). از دید کرملین، غرب با حمایت از رژیم‌های ضدروس و روندهای واگرا نظیر انقلاب‌های رنگی در مجاورت مرزهای روسیه قصد دارد، اقتدار منطقه‌ای روسیه را به چالش بکشد. در مجموع تحولات ساختاری نظام بین‌الملل و رقابت‌های ژئوپلیتیک بازیگران خارجی برای نفوذ در حوزه قفقاز مقامات کرملین را برآن داشته است تا با تحکیم و تقویت نفوذ امنیتی خود در کل منطقه قفقاز به‌خصوص ارمنستان، عرصه را برای کشورهای غربی محدود ساخته و منافع ملی روسیه را تامین نمایند.

اتحاد کرملین با ایروان به تقویت حضور روسیه در منطقه قفقاز جنوبی در دوره‌های مختلف تاریخی یاری رسانده است. کرملین به‌عنوان متحد سنتی ایروان در سیاست خارجی و امنیتی ارمنستان دارای جایگاهی خاص می‌باشد. روابط دو کشور پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی از ثبات نسبی برخوردار بوده است. ارمنستان نه تنها یکی از اعضای فعال سازمان پیمان امنیت دسته‌جمعی^۱ است، بلکه تنها عضو این پیمان در منطقه قفقاز جنوبی نیز به شمار می‌رود. با این حال به نظر می‌رسد، مناقشه قره‌باغ زمینه‌ساز نفوذ سیاسی و حضور نظامی بیشتر روسیه در ارمنستان گردیده است. بعد از تلاش‌های ناموفق ترکیه و ارمنستان برای عادی‌سازی روابط در سال ۲۰۱۰، روسیه توانست نفوذ خود را در ارمنستان

^۱. Collective Security Treaty Organization (CSTO)

بار دیگر گسترش دهد. در ادامه تحولات، نفوذ اقتصادی و در نهایت سیاسی روسیه در جمهوری ارمنستان با عضویت این کشور در اتحادیه اقتصادی اوراسیا^۱ و انصراف از امضای توافقنامه همکاری^۲ با اتحادیه اروپا به طور چشمگیری افزایش یافته است. بعد از عضویت جمهوری ارمنستان در اتحادیه اقتصادی اوراسیا در ژانویه ۲۰۱۵ این کشور تعرفه‌های گمرکی را برای کشورهای غیر عضو افزایش داده است و این مسئله مانعی جدی سر راه تلاش‌های ارمنستان برای تنوع بخشیدن به شرکای تجاری بوده و بر وابستگی اقتصادی ارمنستان بر روسیه دامن زده است. برای مثال با وخامت اوضاع اقتصادی در روسیه در اثر کاهش بهای نفت و تحریم‌های غرب علیه این کشور در دسامبر ۲۰۱۴، ارزش پول ملی ارمنستان در حدود ۲۰ درصد کاهش یافت و این امر از وابستگی اقتصادی این کشور به روسیه حکایت دارد (Hunter, 2017: 18). نفوذ روسیه در ارمنستان به حدی است که تامین استقلال سیاسی و حاکمیت ملی را باید نگرانی درجه اول این کشور دانست.

کنترل مرزهای ملی ارمنستان با ایران و ترکیه توسط نیروهای روسی و کنترل زیرساخت‌های عمده اقتصادی ارمنستان از طرف روسیه (Nixey, 2012: 5)، بازتابی از تحلیل حاکمیت و استقلال سیاسی ارمنستان می‌باشد. ارمنستان تنها کشور منطقه قفقاز است که میزبان نظامیان و پایگاه‌های روسیه در منطقه است. استفاده کرم‌لین از اهرم‌های فشار اقتصادی، سیاسی و نظامی برای پی‌گیری منافع روسیه در ارمنستان نشانه عدم دسترسی روسیه به منابع نرم افزاری قدرت می‌باشد و به همین دلیل، کرم‌لین مجبور شده است برای اعمال قدرت در منطقه قفقاز و جمهوری ارمنستان به ابزارهای قهرآمیز قدرت متوسل شود (Suchkov, 2013: 84). با توجه به مطالب مذکور سوالی که مطرح می‌گردد این است که اتحاد روسیه با جمهوری ارمنستان چه منافعی برای کرم‌لین در برداشته است؟ در پاسخ این فرضیه مطرح می‌شود که تامین منافع سیاسی و امنیتی روسیه از جمله دور کردن زیرساخت‌های سیاسی و نظامی غرب (اتحادیه اروپا و ناتو) از منطقه در کنار منافع اقتصادی هدف عمده روسیه از همکاری و اتحاد با ارمنستان بوده است. در این مقاله تلاش شده است به روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از نظریه موازنه تهدید استفان والت، منافع روسیه در اتحاد با جمهوری ارمنستان مورد بررسی قرار گیرد.

¹. Eurasian Economic Union (EEU)

². Association Agreement

چارچوب نظری

اتحادها را می‌توان از جمله اقداماتی دانست که زمینه تامین امنیت ملی و همچنین تحقق اهداف استراتژیک کشورها را به وجود می‌آورند. کشورها و بازیگران شرکت‌کننده در اتحادها می‌توانند در این زمینه نقش موثر و سازنده‌ای ایفا نمایند. اندیشمندان علوم سیاسی و روابط بین‌الملل تعاریف متفاوتی از مفهوم اتحاد ارائه داده‌اند. در این میان از دید استفان والت^۱ اتحاد، آرایش رسمی یا غیررسمی برای همکاری‌های امنیتی بین دو یا چند دولت مستقل است (Walt, 1987:12). از دید وی در اتحاد، هدف عمده تضمین امنیت است. اتحادها نه بر اساس اصول، بلکه بر اساس مصالح و منافع مشترک شکل گرفته و تداوم می‌یابند. منطق هزینه و فایده در شکل‌گیری اتحادها تأثیرگذار است و کشورها در تشکیل اتحادها صرفاً منافع و امنیت ملی خود را در نظر می‌گیرند. با توجه به نقش امنیت در شکل‌گیری اتحادها و با در نظر گرفتن موضوع مورد بحث، چارچوب نظری موازنه تهدید

استفان والت در این مقاله مورد استفاده قرار گرفته است. والت^۲ در نظریه واقع‌گرایی ساختاری^۳ خود امنیت و بقا دولت‌ها را وابسته به تلاش آنها برای جلوگیری از تمرکز قدرت می‌داند. بر این اساس انباشت قدرت و میل به هژمونی به منطق موازنه منجر می‌شود؛ زیرا بر اساس مفروضات واقع‌گرایی دولت‌هایی که دارای قدرت و توانمندی‌های بیشتری در عرصه نظام بین‌المللی می‌باشند، تهدیدآمیز به نظر می‌رسند. در اصل تفکرات واقع‌گرایانه، رفتارهای توازن‌بخش را به‌عنوان ویژگی ذاتی و اجتناب‌ناپذیر سیاست بین‌الملل می‌داند. استفان والت به‌عنوان یکی از مهم‌ترین اندیشمندان واقع‌گرا، فرضیه موازنه قوا^۴ را که بر مبنای آن در ساختار آنارشیک نظام بین‌الملل دولت‌ها در برابر قدرت برتر اقدام به موازنه‌سازی می‌کنند مورد تردید جدی قرار داد. هدف وی را می‌توان به نوعی تلاش برای بازسازی و افزایش اعتبار نظریه موازنه قوا دانست. پرسش اساسی والت این بود که چرا پس از پایان جنگ سرد و فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی موازنه علیه ایالات متحده آمریکا شکل نگرفته است؟ این پرسش نقطه تمرکز نظریه موازنه قوا را به سوی موازنه تهدید^۵

^۱ . Stephan Walt

^۲ . Waltz

^۳ . Structural Realism

^۴ . Balance of Power

^۵ . Balance of threat

کشاند (Walt, 2005: 44) و زمینه ظهور فرضیه جدیدی تحت عنوان موازنه تهدید در عرصه روابط بین‌الملل را فراهم نمود. هرچند اندیشمندان طرفدار موازنه قوا از جمله کنت والتز بر این باور بودند که در نهایت چنین موازنه‌ایی دیر یا زود علیه آمریکا شکل خواهد گرفت. والتز در این رابطه می‌نویسد، "اگرچه این امر با تاخیر رخ دهد ولی ما هنوز باید منتظر ظهور رفتارهای توازن‌بخش چه به شکل موازنه خارجی و چه به شکل موازنه داخلی در مقابل دولت آمریکا باشیم" (Waltz, 2000: 14).

به هر حال طبق فرضیه موازنه تهدید والت، موازنه‌سازی صرفاً در برابر قدرت برتر شکل نمی‌گیرد، بلکه آن قدرت باید تهدیدکننده نیز باشد. کشورها نه در برابر قدرت برتر، بلکه در برابر کشورهایی موازنه ایجاد می‌کنند که برای آنها به شکل خاصی خطرناک جلوه می‌کنند (Walt, 1987: 21). لذا اتحادها در شرایطی از اهمیت و مطلوبیت وجودی برخوردار خواهند بود که تهدید جدی و یا نشانه‌هایی از تهدید آشکار وجود داشته باشد. البته "هر تهدیدی منجر به اتحاد در عرصه بین‌المللی نمی‌شود، بلکه تهدیدهایی که موجودیت یا منافع دولت‌ها را به طور جدی تحت الشعاع قرار می‌دهند در شکل‌گیری اتحادها مؤثر هستند" (قوام و ایمانی، ۱۳۹۱: ۵۱). برای فهم میزان و درجه تهدید باید عواملی نظیر قدرت عمومی، نزدیکی جغرافیایی، قدرت تهاجمی و نیات و رفتار تهدیدآمیز منشا تهدیدزا در نظر گرفته شوند. مفاهیم دنباله‌روی^۱ و موازنه دو مفهوم کلیدی در نظریه موازنه تهدید به شمار می‌روند. دولت‌ها در مقابل تهدیدها یا اقدام به موازنه می‌کنند و یا دنباله‌روی از قدرت بزرگ را انتخاب می‌کنند. والت معتقد است، هرچه دولتی قوی‌تر باشد در مقابله با تهدیدهای پیش رو، بیشتر گرایش به برقراری توازن و ائتلاف با دیگر دولت‌ها را خواهد داشت و در مقابل دولت‌های ضعیف‌تر بیشتر تمایل به دنباله‌روی دارند تا ائتلاف (دوئرتی و فالتزگراف، ۱۳۸۴: ۶۹۵). در قالب نظری، کشورهای قوی و کشورهایی که از نقش منطقه‌ای تأثیرگذار برخوردارند، قابلیت و آمادگی بیشتری برای سازماندهی پیمان‌های دفاعی خواهند داشت. از دید والت، موازنه تنها به معنی اتحاد با دیگر دولت‌ها و یا موازنه‌سازی درونی و تقویت مولفه‌های درونی قدرت از جمله تقویت توان نظامی نمی‌باشد، بلکه موازنه را می‌توان هر نوع استراتژی دولتی دانست که هدف آن کاهش تهدیدها از طریق تقویت وضعیت امنیتی دولت تهدید شده در ارتباط با متجاوز می‌باشد (Bock & Ingo, 2013).

^۱. Bandwagon

منافع نظامی - امنیتی روسیه در ارمنستان

روسیه برای خود نقش قدرت بزرگ را قائل است و متاثر از چنین نقشی، مناطق خارج نزدیک را حوزه نفوذ انحصاری خود دانسته و مخالف حضور بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در این محدوده می‌باشد (Radin, 2017: 87). مخالفت کرملین با حضور غرب در خارج نزدیک در سخنان رهبران و در اسناد راهبردی روسیه منعکس شده است. در ۳۰ نوامبر ۲۰۱۶ سند استراتژی سیاست خارجی فدراسیون روسیه^۱ مورد تصویب رئیس‌جمهور، ولادمیر پوتین قرار گرفت و جایگزین سند قبلی که در ۱۲ فوریه ۲۰۱۳ تصویب شده بود، گردید. در سند استراتژی سیاست خارجی جدید فدراسیون روسیه نیز همچون سند قبلی، حرکت نهادهای اقتصادی و نظامی غرب در حوزه نفوذ سنتی روسیه تهدیدی بر امنیت ملی این کشور قلمداد شده است. در ماده ۶۱ این سند آمده است، "مشکلاتی که به صورت نظام‌مند و در طی ربع قرن اخیر در منطقه اروپا-آتلانتیک روی هم انباشته شده‌اند، بیانگر آن هستند که توسعه‌طلبی ژئوپلیتیک سازمان پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو) و اتحادیه اروپا و عدم تمایل برای پیاده‌سازی بیانیه‌های سیاسی درباره تشکیل سیستم امنیت و همکاری اروپا به بحران جدی در روابط میان روسیه و دولت‌های غربی انجامیده است". ماده ۷۰ این سند نیز نشان دهنده نگرانی‌های امنیتی کرملین در رابطه با اقدامات نظامی کشورهای غربی در مجاورت مرزهای غربی فدراسیون روسیه می‌باشد. در این ماده آمده است؛ "فدراسیون روسیه نسبت به گسترش ناتو، نزدیکی زیرساخت‌های اتحاد آتلانتیک شمالی به مرزهای روسیه و گسترش اقدامات نظامی آن در مناطق مرزی روسیه نگرش منفی دارد" (The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2016).

در این سند همچنین بر ظهور مراکز جدید سیاسی و اقتصادی قدرت و بر تغییرات ساختاری موجود در نظام بین‌الملل و پیدایش نظام بین‌الملل چند قطبی نیز اشاره شده است.

در دسامبر ۲۰۱۵ کرملین سند استراتژی امنیت ملی^۲ فدراسیون روسیه را منتشر نمود که جایگزین سند سال ۲۰۰۹ گردید. در این سند نیز ضمن تاکید بر اعتبار روسیه، تبدیل این کشور به یکی از قدرت‌های برتر عرصه بین‌المللی در راستای منافع بنیادین و دراز مدت روسیه ترسیم شده و گسترش ناتو به سوی مرزهای روسیه و انقلاب‌های رنگی تهدیدی بر امنیت

1. Foreign Policy Concept of the Russian Federation

2. National Security Strategy

روسیه معرفی شده است (Oliker, 2016:3). در این سند، مواضع غرب در تقابل با فرایندهای همگرایی در منطقه بوده و موجب ایجاد کانون‌های تنش در منطقه اوراسیا شده است. ترس روسیه از گسترش ناتو به سوی مرزهای روسیه از یک سو به نگرانی واقعی این کشور در رابطه با از دست رفتن نفوذ این کشور در قلمرو اوراسیا مربوط می‌شود و از سویی دیگر بیانگر سوءظن روس‌ها در رابطه با تجاوز احتمالی ناتو به این کشور می‌باشد که با گسترش حضور نظامی ناتو در مرزهای فدراسیون روسیه تشدید می‌گردد (Radin, 2017:39). برای مقابله با نفوذ ناتو، کرملین نهادهای نظامی و امنیتی رقیب همچون سازمان پیمان امنیت دسته جمعی را بنا نهاده است. بعد از حمله ۲۰۰۸ روسیه به گرجستان، کرملین تلاش فراوانی در توسعه سازمان پیمان امنیت دسته‌جمعی نموده است. هدف عمده روسیه، ایجاد موازنه نظامی در برابر ناتو بوده است. روسیه همچنین ایجاد نیروهای واکنش سریع در چارچوب سازمان پیمان امنیت دسته‌جمعی را پی‌گیری نموده است. هرچند سازمان پیمان امنیت دسته جمعی و کشورهای مستقل مشترک المنافع^۱ به طور رسمی استقلال و برابری هر یک از دولت‌های عضو را به رسمیت می‌شناسد ولی با این حال روسیه دارای نفوذ غیررسمی گسترده‌ای بر روی دیگر اعضا می‌باشد.

رهبران روسیه بر این باور هستند که آنها با دنیای خصمانه مواجه هستند و توانمندی‌های نظامی تنها ابزار معتبر برای مواجهه با تهدیدهای متوجه این کشور به شمار می‌روند. لذا حضور نظامی روسیه در خارج نزدیک از جمله ارمنستان عامل کلیدی در تلاش‌های مستمر این کشور در حفظ نفوذ روسیه در مناطقی است که روسیه آن را خارج نزدیک و حوزه نفوذ انحصاری خود قلمداد می‌نماید (Facon, 2017:13-17). همکاری‌های نظامی و امنیتی روسیه و ارمنستان و حضور ارمنستان در ترتیبات منطقه‌ای تحت رهبری کرملین نظیر سازمان پیمان امنیت دسته جمعی به هدف استراتژیک روسیه مبنی بر حضور نظامی و امنیتی در منطقه استراتژیک قفقاز و دور کردن زیرساخت‌های نظامی غرب از منطقه یاری رسانده است زیرا جمهوری ارمنستان تنها عضو این پیمان در منطقه قفقاز جنوبی می‌باشد. پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، روسیه سازمان پیمان امنیت دسته جمعی را برای مقابله با ناتو در ۷ نوامبر ۲۰۰۲ بنیان نهاد.

^۱. Commonwealth of Independent States (CIS)

در کنار همکاری‌های نظامی و امنیتی دو کشور در چارچوب سازمان پیمان امنیت دسته جمعی، همکاری‌های نظامی و امنیتی دو جانبه ایروان و مسکو نیز در برای منافع امنیتی روسیه در منطقه قفقاز حائز اهمیت استراتژیک می‌باشد. ارتش روسیه در ارمنستان دارای دو پایگاه عمده نظامی می‌باشد و بی‌شک قدرت مسلط در سیاست ارمنستان نیز است (Sonnleitner, 2016: 85). پایگاه نظامی ۱۰۲ روسیه در منطقه گومری^۱ در شمال ارمنستان و پایگاه هوایی ۳۶۲ در نزدیک پایتخت این کشور، ایروان قرار دارند. پایگاه نظامی روسیه در شهر گومری ارمنستان، یکی از بزرگ‌ترین پایگاه‌های روسیه در خارج از این کشور می‌باشد. در کنار سیستم‌های موشکی و هوایی در حدود ۵۰۰۰ نیروی نظامی روسیه در ارمنستان مستقر می‌باشند. مرزهای ارمنستان با ایران و ترکیه توسط نیروهای روسی محافظت می‌شوند. در ۲۰ اوت ۲۰۱۰ با امضای توافقنامه نظامی جدید بین روسیه و ارمنستان حضور نظامی کرمین در پایگاه نظامی گومری تا سال ۲۰۴۴ تمدید گردید (Peña-Ramos, 2017: 8). همچنین در ۲۳ دسامبر ۲۰۱۵ ارمنستان و روسیه توافق‌نامه جدید نظامی برای تشکیل سیستم دفاع هوایی مشترک به امضا رساندند. سیستم دفاع هوایی مشترک روسیه و ارمنستان در واقع، هدف مواجهه با تهدیدهای احتمالی ناتو و کشورهای عضو نظیر ترکیه را در نظر دارد. ساقط شدن هواپیمای جنگی روسیه توسط نیروهای ترکیه در نوامبر ۲۰۱۵ و در مرز بین سوریه و ترکیه باعث تسریع در طرح دفاع هوایی مشترک روسیه و ارمنستان گردید (Kogan, 2016: 1). بعد از این حادثه، روسیه اعلام نمود که هواپیماهای جنگی بیشتری را به ارمنستان اعزام خواهد نمود. با ادامه تحولات در محیط امنیتی منطقه و با تاسیس یگان‌های نظامی مشترک ارمنستان و روسیه در نوامبر ۲۰۱۶ وابستگی نظامی ارمنستان به روسیه تشدید گردیده است.

عضویت ارمنستان در سازمان پیمان امنیت دسته جمعی، وجود نظامیان و پایگاه‌های روسیه و وابستگی نظامی ارمنستان به روسیه، ابزارهای اعمال قدرت موثری در اختیار کرمین می‌باشند و به عنوان موانع جدی بر سر راه انتخاب‌های ارمنستان به شمار می‌روند. به‌عنوان مثال در چارچوب سازمان پیمان امنیت دسته جمعی، روسیه می‌تواند تاسیس پایگاه نظامی خارجی در کشورهای عضو را و تو نماید و این به معنی محدود نمودن فرصت همکاری

^۱. Guymri

ارمنستان با ناتو می‌باشد. از سویی دیگر، روسیه می‌تواند در بی‌ثباتی داخلی کشورهای عضو نیز مداخله نماید (Grigoryan, 2017a: 99-100).

تلاش‌های ارمنستان برای ایجاد موازنه در روابط با قدرت‌های غربی و روسیه، همواره با واکنش‌های منفی و انتقادهای روسیه همراه بوده است. به‌عنوان نمونه، مشارکت ارمنستان در تمرین‌های نظامی ناتو در تابستان ۲۰۱۷ در گرجستان و رومانی با انتقاد شدید مارکوف^۱ همراه بود. مارکوف به‌عنوان یکی از شخصیت‌های بانفوذ در سیاست خارجی روسیه و رئیس شورای ملی استراتژیک روسیه در مصاحبه اختصاصی با خبرگزاری ترند نیوز^۲ جمهوری آذربایجان ناراضیتی عمیق روسیه از اقدامات غرب‌گرایانه ارمنستان را بر زبان آورد. مارکف در این مصاحبه که با خبرگزاری جمهوری آذربایجان صورت گرفت و جنبه نمادین نیز داشت گفت، "امروزه بسیاری از کشورها با ناتو همکاری دارند. گرجستان متحد کامل ناتو است و جمهوری آذربایجان، بلاروس و قزاقستان روابط نزدیکی با ائتلاف غرب دارند... در ضمن جمهوری آذربایجان با نزاکت و به‌طور آشکار بیان می‌کند که با هر دو طرف یعنی غرب و روسیه روابط دارد... ارمنستان می‌گوید متحد روسیه است ولی در واقع آن سیاست متفاوتی را دنبال می‌کند که همان سیاست همکاری واقعی با ناتو است". در ادامه از دولت ارمنستان وی افزود؛ "ارمنستان از روسیه به‌عنوان متحد به صورت بسیار خودخواهانه‌ای استفاده می‌کند" (Korybko, 2017). در اواخر تابستان ۱۳۹۶ نیروهای نظامی ویژه روسیه رزمایشی را در خاک جمهوری ارمنستان برگزار نمودند. این رزمایش نظامی که برای اولین بار بدون حضور نیروهای نظامی ارمنستان و دقیقاً پس از پایان رزمایش ناتو در گرجستان صورت می‌گرفت را می‌توان به نوعی واکنش رسمی روسیه به جمهوری ارمنستان در همکاری با ناتو دانست. از سویی دیگر، می‌تواند پیام روشنی باشد برای حاکمیت ارمنستان، مبنی بر اینکه ارتش روسیه در معادلات قدرت و پویای منطقه‌ای حضور جدی دارد. تنش در روابط غرب و روسیه که ناشی از بحران اکراین و تحریم‌های غرب و به‌خصوص آمریکا بوده است، باعث شده است که روسیه امروزه نسبت به رفتار شرکای خود در منطقه از جمله جمهوری ارمنستان حساسیت بیشتری داشته باشد. موضوعی که همکاری ارمنستان با کشورهای غربی را با پیچیدگی‌های بیشتری مواجه نموده است.

¹. Markov

². Trend News Agency

در این بین انزوای ژئوپلیتیک ارمنستان توسط ترکیه و جمهوری آذربایجان، نبود منابع طبیعی قابل توجه و نیاز به ایجاد موازنه نظامی در برابر تهدیدهای باکو این کشور را به سوی روسیه سوق داده است. هرچند ارمنستان با هدف جلب حمایت کشورهای عضو سازمان پیمان امنیت دسته جمعی از جمله روسیه در برابر تهدیدهای جمهوری آذربایجان به عضویت این سازمان درآمده است ولی دیگر کشورهای عضو، جمهوری آذربایجان را به عنوان تهدید در نظر ندارند. به عنوان مثال در زمان جنگ آوریل ۲۰۱۶ بین ارمنستان و جمهوری آذربایجان، این سازمان از ارمنستان حمایتی به عمل نیاورد و نخست وزیر فدراسیون روسیه، دیمیتری مدودیف^۱ در جریان دیداری از جمهوری ارمنستان که بعد از عملیات جنگی آوریل ۲۰۱۶ صورت گرفت در پاسخ به سوال خبرنگاران اعلام نمود که روسیه به فروش سلاح به جمهوری آذربایجان در آینده نیز ادامه خواهد داد. هر چند معلوم نیست چه نوع تهدیدهایی از سوی جمهوری آذربایجان علیه ارمنستان می تواند واکنش روسیه را با خود در پی داشته باشد با این حال توافق های نظامی روسیه با ارمنستان موجب شده است تا کرملین بتواند جا پای محکمی در منطقه قفقاز و جمهوری ارمنستان داشته باشد (Sonnleitner, 2016: 85).

منافع سیاسی روسیه در اتحاد با ارمنستان

این اندیشه که روسیه کشوری آسیب پذیر بوده و تهدیدهای خارجی و یا شورش های درونی مورد حمایت قدرت های خارجی می توانند نظام سیاسی و یا تمامیت ارضی آن را مورد تهدید جدی قرار دهند، متأثر از مسائل جغرافیایی و ذهنیت تاریخی روس ها می باشد. نگرانی های امنیتی روسیه و تلاش کرملین برای حفظ نظام سیاسی و قلمرو جغرافیای فدراسیون روسیه ما را به یکی از اصول اساسی در سیاست خارجی روسیه یعنی تلاش این کشور برای نفوذ در حوزه خارج نزدیک رهنمون می شود زیرا منطقه خارج نزدیک نقش منطقه حائل را ایفا می نماید و از قلمرو اصلی فدراسیون روسیه در برابر مداخلات و تجاوزات نیروهای بیگانه محافظت می نماید. استفان کوتکین^۲ از اندیشمندان دانشگاه پرینستون^۳ اشاره جالبی به برداشت های تهدید آمیز روسیه از تحولات پیرامونی و مناطق خارج نزدیک دارد. وی می نویسد، " روسیه همیشه احساس آسیب پذیری نموده است و اغلب نوعی سیاست

^۱. Dmitry Medvedev

^۲. Stephan Kotkin

^۳. Princeton

تدافعی- تهاجمی را به نمایش گذاشته است... امروزه همچنین کشورهای کوچک در مرزهای روسیه بیشتر به عنوان در دسر و دشمنان محتمل قلمداد می‌شوند تا دوستان احتمالی" (Kotkin, 2016:7). حافظه تاریخی رهبران کرملین در کنار حرکت خزنده اتحادیه اروپا به سوی مرزهای روسیه واکنش منفی کرملین نسبت به گسترش این اتحادیه را در پی داشته است. همزمان با سیاست همسایگی اروپایی^۱ اتحادیه اروپا شاهد شکل‌گیری برداشت‌های تهدیدآمیز کرملین از گسترش این اتحادیه می‌باشیم. بر اساس سیاست فوق، اتحادیه اروپا به دنبال ایجاد حلقه‌ای از کشورهای دوست در اطراف مرزهای خود می‌باشد. این برنامه به همسایگان اتحادیه اروپا این فرصت را می‌دهد تا در هر چیزی با اتحادیه در مشارکت باشند به استثنای مشارکت نهادی (Bildt, 2015:3). امروزه فعالیت‌های دیپلماتیک روسیه و تلاش این کشور برای مقابله با حرکت نهادهای غربی در خارج نزدیک از یک سو بیانگر وجود بحران در روابط غرب و روسیه می‌باشد و از سویی دیگر نشان می‌دهد که در اندیشه روس‌ها مرکز نفوذ بودن در مرحله اول از طریق اعمال نفوذ در خارج نزدیک امکان‌پذیر می‌باشد (Facon, 2017:18). در اصل کرملین مناطق مذکور را حیات خلوت و حوزه نفوذ انحصاری خود دانسته (Conell, 2016:100) و کسب نفوذ در حوزه اوراسیا را لازمه بازیگری در عرصه بین‌المللی می‌داند.

سیاست همسایگی شرقی و برنامه مشارکت شرقی^۲ اتحادیه اروپا از جمله برنامه‌های اتحادیه اروپا برای همکاری با جمهوری‌های خارج نزدیک هستند. در مقابل، روسیه در کنار مجموعه‌ای از اقدامات سیاسی، نظامی و اقتصادی برای عقیم گذاشتن گسترش اتحادیه اروپا به حوزه خارج نزدیک از توسعه سازمان‌های منطقه‌ای رقیب و موازی به خصوص اتحادیه اقتصادی اوراسیا حمایت نموده است. مزیت چنین ساختارهایی این است که به روسیه این اجازه را می‌دهد تا رویکرد کلان سیاست خارجی کشورهای عضو از جمله ارمنستان را تحت تاثیر خود قرار دهد. با بهبود اقتصاد روسیه و با به قدرت رسیدن پوتین، کرملین تلاش نموده است تا جمهوری‌های جدا شده را در حوزه نفوذ خود ادغام نماید و طرح اتحاد اوراسیایی تظاهر بیرونی این سیاست به شمار می‌رود (Menkiszak, 2016:2). هر چند اتحادیه اقتصادی اوراسیا به طور رسمی سازمانی اقتصادی می‌باشد، اما اساساً طرحی سیاسی است.

^۱. European Neighborhood Policy

^۲. Eastern Partnership

آمار مبادلات تجاری روسیه با این کشورها به وضوح بیانگر این موضوع می‌باشد. تجارت روسیه با کشورهای عضو اتحادیه تنها ۵ درصد تجارت خارجی این کشور را تشکیل می‌دهد. بنابراین روابط اقتصادی کرملین با دیگر اعضا از جمله جمهوری ارمنستان در صورتی برای روسیه دارای اهمیت است که زمینه‌ساز دستیابی به اهداف سیاسی و ژئوپلیتیک این کشور باشد. از سویی، روسیه در حدود ۸۴ درصد اقتصاد اتحادیه را تشکیل می‌دهد و این موضوع نشان‌دهنده رهبری اقتصادی روسیه بر این اتحادیه بوده و از اولویت یافتن منافع روسیه بر دیگر اعضا حکایت دارد (Dragneva & Wolczuk, 2017:7).

در این میان، جمهوری‌های استقلال یافته مجبور به انتخاب ساختارهای تحت رهبری کرملین یا همگرایی با نهادهای غربی می‌باشند (Boonstra, 2015:6). جمهوری ارمنستان و گرجستان مسیر خود را برگزیده‌اند. ایروان اتحاد با روسیه و تفلیس نیز حرکت به سمت نهادهای غربی را انتخاب نموده است. اتحادیه اقتصادی اوراسیا در اول ژانویه ۲۰۱۵ تاسیس گردید و ارمنستان بلافاصله در دوم ژانویه همان سال به آن ملحق گردید. امروزه کرملین تضمین‌کننده امنیت ارمنستان به بهای محدود کردن حق حاکمیت این کشور می‌باشد (Cornell & Starr & Tsereteli, 2015:30).

بسیاری از احزاب سیاسی در ارمنستان موافق گسترش روابط با اتحادیه اروپا هستند و ادغام ارمنستان در طرح‌های اروپایی در این کشور از جذابیت بیشتری برخوردار می‌باشد. حتی در استراتژی امنیت ملی جمهوری ارمنستان نیز که در سال ۲۰۰۷ مورد تایید قرار گرفت، اتحادیه اروپا به‌عنوان اولویت بلندمدت جهت‌گیری سیاست خارجی ارمنستان مورد تاکید قرار گرفته است (Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, 2007). از سویی دیگر، سیاست همسایگی اروپایی در سال ۲۰۰۴ در بردارنده جمهوری ارمنستان به همراه دو کشور دیگر قفقاز جنوبی بود. همچنین ارمنستان در سال ۲۰۰۹ جزء برنامه مشارکت شرقی اتحادیه اروپا بود و از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۳ این کشور مشغول مذاکره با اتحادیه اروپا بر سر توافق‌نامه همکاری با این اتحادیه بوده است. با وجود تمایل متقابل اتحادیه اروپا و جمهوری ارمنستان برای همگرایی، کرملین با استفاده از نفوذی که در اقتصاد و سیاست ایروان دارد، ارمنستان را از ادغام در ساختارهای غربی و به‌خصوص اتحادیه اروپا باز داشته است (Balsyte, 2017:2). انصراف ارمنستان از امضای توافق‌نامه همکاری با اتحادیه اروپا در این چارچوب قابل تحلیل می‌باشد. بعد از مذاکرات طولانی ارمنستان با اتحادیه اروپا در رابطه با امضا

توافق‌نامه همکاری، ارمنستان در سال ۲۰۱۳ ناگهان اعلام کرد که قصد پیوستن به اتحادیه اوراسیا را دارد. در این سال روسیه با استفاده از سازوکارهای امنیتی، ارمنستان را از امضای توافق‌نامه همکاری با اتحادیه اروپا منصرف نمود (International Crisis Group, 2016: 5). تصمیم ناگهانی ارمنستان در امضا نکردن توافق‌نامه همکاری با اتحادیه اروپا و نادیده گرفتن سال‌ها تلاش سخت دیپلمات‌ها و حکومت این کشور دلیلی است بر این که ارمنستان سیاست خارجی مستقلی ندارد و متأثر از رویکردهای کرملین می‌باشد. ایروان برای آرام کردن افکار عمومی اعلام کرد تصمیم برای تامین امنیت ملی ارمنستان اتخاذ شده است (Grigoryan, 2015). رئیس‌جمهور ارمنستان، سرژ سارگیسیان^۱ در توجیه اقدامات خود و در یک کنفرانس خبری اعلام کرد، وقتی شما قسمتی از یک سیستم نظامی و امنیتی هستید، جدایی شما از بلوک اقتصادی همسو با آن سیستم امنیتی غیرممکن و غیرکارآمد خواهد بود (Mammadov, 2016: 162).

به نظر می‌رسد، فشارهای روسیه علیه دولت ارمنستان از جمله تهدید به لغو تضمین‌های امنیتی و افزایش بهای گاز صادراتی به ارمنستان در روگردانی این کشور از همکاری با اتحادیه اروپا موثر بوده‌اند (Grigoryan, 2017a: 98). بروندهای اقتصادی نشان دهنده آن است که شرایط نامساعد اقتصادی و مالی ارمنستان پس از عضویت این کشور در اتحادیه اقتصادی اوراسیا تشدید شده است. به‌عنوان نمونه با عضویت ارمنستان در این اتحادیه میزان سرمایه‌گذاری خارجی در این کشور به طور چشم‌گیری کاهش یافته است (Balsyte, 2017: 2). نمایندگان جامعه مدنی و احزاب سیاسی مخالف با انتقاد از عضویت این کشور در اتحادیه اقتصادی اوراسیا و در اثر فشارهای سیاسی روسیه، آن را به ضرر اقتصاد ارمنستان می‌دانند. در مقابل حزب جمهوری خواه حاکم ضمن اشاره به اراضی از دست رفته اکراین، مولداوی و گرجستان، بر این باور هستند عدم عضویت در اتحادیه اقتصادی اوراسیا و یا تلاش برای خروج از آن می‌تواند نتایج مشابهی برای ارمنستان در پی داشته باشد (Grigoryan, 2017b: 37). ریچارد گراگوسیسیان^۲، اندیشمند ارمنی و مدیر مرکز مطالعات منطقه‌ای^۳ مستقر در ایروان در توضیح انصراف ارمنستان از امضا توافق‌نامه همکاری

1. Serzh Sargisyan

2. Richard Giragosian

3. Regional Studies Center (RSC)

با اتحادیه اروپا ضمن اشاره بر روابط نامتقارن روسیه و ارمنستان، ایروان را گروگان و قربانی سیاست‌های کرملین توصیف می‌نماید. وی هدف اقدامات روسیه را ارسال پیام قدرتمندی روسیه به غرب و اراده کرملین برای بازداشتن غرب از پی‌گیری آروزی‌های خود در دیگر کشورهای خارج نزدیک می‌داند (Simao, 2017:161).

ناکارآمدی توافق‌نامه ریلی ایران و ارمنستان نمونه دیگری از نفوذ سیاسی روسیه بر ارمنستان و هدایت سیاست خارجی ارمنستان در راستای منافع کرملین می‌باشد. بعد از توافق هسته‌ای ایران با قدرت‌های بزرگ جهانی، زمینه همکاری‌های ایران و ارمنستان بیشتر گردیده است. با این حال، روسیه مخالف برقراری ارتباط زمینی ارمنستان و ایران می‌باشد. همکاری‌هایی که می‌توانند ارمنستان را به مسیر ترانزیتی جدید در حوزه شمال- جنوب تبدیل نمایند و دسترسی نه تنها ایران، بلکه کشورهای نظیر هند از طریق ارمنستان و گرجستان به دریای سیاه و کشورهای اروپایی را فراهم نمایند. روسیه به طور مستمر مخالف برقراری روابط ریلی ایران و ارمنستان بوده است زیرا توسعه همکاری‌های ترانزیتی ارمنستان با ایران می‌تواند به کاهش اهمیت استراتژیک مسیر شمالی- جنوبی مورد نظر روسیه شود. مسیری که با گذر از ایران و جمهوری آذربایجان وارد قلمرو جغرافیایی روسیه می‌شود. هرچند توافق‌نامه همکاری‌های ریلی ارمنستان و ایران در این زمینه در سال ۲۰۰۷ به امضا رسیده است ولی با توجه به حاکمیت روسیه بر شبکه ریلی ارمنستان سرنوشت چنین توافقاتی نه به تصمیم ارمنستان، بلکه به روسیه وابسته است (Hunter, 2017:22). نفوذ کرملین در سیاست ارمنستان و فشارهای سیاسی کرملین بر ایروان در همکاری‌های گازی ایروان و تهران نیز قابل ردیابی است. خط لوله گاز ایران و ارمنستان نه تنها به حوزه انرژی ارمنستان تنوع می‌بخشید، بلکه موجب رهایی ارمنستان از وابستگی به شرکت انحصاری گازپروم^۱ نیز می‌گردید. در اثر فشارهای کرملین بر ایروان، قطر خطوط لوله گاز ایران به ارمنستان به طور چشم‌گیری کاهش یافت و در نتیجه ظرفیت ترانزیتی آن از طریق ارمنستان به کشورهای دیگر از بین رفت و در نهایت این خط لوله در مالکیت گازپروم قرار گرفت (Weiss & Zabanova, 2017:3) زیرا کرملین نگران ترانزیت گاز ایران به ارمنستان و از آن طریق به گرجستان و در نهایت به سوی بازارهای اروپایی بود.

^۱. Gazprom

جایگاه ویژه کرملین در سیاست ایروان موضوعی است که با ناخشنودی عمومی در ارمنستان نیز همراه بوده است. در سال ۲۰۱۵ شرکت برق ارمنستان که تحت مالکیت روسیه می‌باشد، تصمیم به افزایش بهای برق را گرفت. اعتراضات عمومی دولت را وادار نمود تا افزایش بها را لغو نماید. هرچند ناآرامی‌ها در اعتراض به افزایش بهای برق مصرفی شروع گردید و به جنبش ایراون الکتریک^۱ مشهور گردید ولی در ادامه به اعتراض علیه وابستگی رژیم ایروان به کرملین تبدیل گردید (Kogan, 2016:2) در واقع، ناتوانی دولت ارمنستان در اتخاذ سیاست مستقل موجب اعتراضات اجتماعی در جولای ۲۰۱۵ گردید. با این حال به نظر می‌رسد، ایروان با آگاهی از مخاطرات وابستگی هرچه بیشتر به کرملین به دنبال توسعه روابط با کشورهای دیگر و ایجاد موازنه در روابط با غرب و روسیه می‌باشد. امضای توافق‌نامه مشارکت جامع و گسترده^۲ در نوامبر ۲۰۱۷ و در پنجمین اجلاس مشارکت شرقی در بروکسل بین ارمنستان و اتحادیه اروپا و همچنین همکاری‌های نظامی با ناتو در چارچوب تلاش‌های ایروان برای افزایش انتخاب‌های استراتژیک ارمنستان قابل ارزیابی می‌باشند. البته توافق‌نامه مشارکت جامع و گسترده ارمنستان با اتحادیه اروپا تفاوت اساسی با توافق‌نامه قبلی یعنی توافق‌نامه همکاری ارمنستان با اتحادیه اروپا دارد. در توافق‌نامه جدید بر خلاف توافق‌نامه قبلی، تجارت آزاد میان ارمنستان و اعضای این اتحادیه مورد توافق نمی‌باشد و این امر باعث شده است تا تضادی بین توافق‌نامه جدید و عضویت ارمنستان در اتحادیه ارواسیا تحت رهبری کرملین به وجود نیاید. با این حال تلاش‌های واگرایانه ارمنستان همواره واکنش‌های منفی روسیه را نیز به همراه داشته است.

اتحاد روسیه با ارمنستان از سویی دیگر در رقابت‌های ژئوپلیتیک روسیه و ترکیه برای نفوذ در منطقه قفقاز به نفع کرملین عمل کرده است. در اصل، ارمنستان به‌عنوان متحد روسیه در منطقه مانعی جدی سر راه نفوذ ترکیه در قفقاز بوده است. تداوم بحران قره‌باغ و تهدید جمهوری آذربایجان به استفاده از توانمندی‌های نظامی برای آزادسازی اراضی اشغالی خود، ارمنستان را در کنار و وابسته به روسیه نگاه داشته است (Sonnleitner, 2016:91). بنابراین ارمنستان را می‌توان کشوری کلیدی در توسعه نفوذ روسیه در منطقه یاد کرد. بحران قره‌باغ و به دنبال آن بستن مرزها میان ارمنستان و ترکیه توسط آنکارا به تعمیق خصومت

¹. Electric Yerevan

². Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement (CEPA)

میان آنکار و ایروان دامن زده و مانعی جدی برای نفوذ ترکیه در قفقاز بوده است. بر خلاف ترکیه، روسیه بازیگری است که در هر دو سوی مناقشه قره‌باغ حضور دارد. حضور ترکیه در حیات خلوت کرملین باعث ناخشنودی این کشور شده است زیرا ترکیه عضو ناتو است، بیشتر جمعیت آن را مسلمانان تشکیل می‌دهند و دارای پیوندهای تاریخی، زبانی و قومی نه تنها با مردم قفقاز و آسیای مرکزی، بلکه با مسلمانان فدراسیون روسیه نیز می‌باشد. با توجه به واقعیات موجود اتحاد روسیه با ارمنستان و حرکت ارمنستان در مدار روسیه مانعی سر راه نفوذ ترکیه در قفقاز و آسیای مرکزی بوده است. در اصل ارمنستان به‌عنوان یک منطقه حایل عمل نموده است.

منافع اقتصادی روسیه در ارمنستان

حضور پررنگ روسیه در بخش‌های مختلف اقتصادی جمهوری ارمنستان قابل مشاهده است. کنترل بخش انرژی ارمنستان از طرف روسیه، مصداق حضور اقتصادی جدی روسیه در ارمنستان است. برای نمونه روسیه ۸۰ درصد زیرساخت‌های انرژی ارمنستان را در اختیار دارد. منشا ۸۰ درصد گاز مصرفی ارمنستان فدراسیون روسیه می‌باشد (Kostanyan & Giragosian, 2017: 13) شرکت گاز پروم روسیه مالکیت شبکه توزیع گاز ارمنستان را در کنترل خود دارد و روسیه تامین‌کننده سوخت مورد نیاز نیروگاه هسته‌ای متسامور^۱ ارمنستان می‌باشد. نیروگاهی که بیش از یک سوم برق مصرفی ارمنستان را تامین می‌نماید. توافقنامه‌های امضا شده بین روسیه و ارمنستان انحصار شرکت روسی گاز پروم بر احداث خطوط لوله را تا ۲۰۴۳ موجب شده است و بر اساس این توافق‌نامه‌ها ارمنستان حق ندارد با تصویب یا تغییر قوانین، انحصار گاز پروم بر بازار گاز جمهوری ارمنستان را تا ۲۰۴۳ مختل نماید. این توافق‌نامه‌ها در اصل همکاری ارمنستان با طرف‌های دیگر از جمله اتحادیه اروپا را نیز در حوزه انرژی، محدود نموده است. هرچند بعد از اعتراضات سال ۲۰۱۵ در ایروان علیه افزایش ۱۶ درصدی بهای برق مصرفی از کنترل بخش انرژی ارمنستان توسط روسیه اندکی کاسته شده است ولی همچنان وابستگی ارمنستان به روسیه در حوزه انرژی ادامه دارد و روسیه بازیگر کلیدی در بخش انرژی ارمنستان به شمار می‌رود.

^۱. Metsamor

در کل به لحاظ اقتصادی، ارمنستان کشوری وابسته به روسیه است. علاوه بر زیرساخت‌های انرژی، خطوط هوایی، صنایع شیمیایی و بخش ارتباطات نیز در اختیار شرکت‌های دولتی روسیه می‌باشند. خط هوایی روسی سیبیر^۱ مالک هفتاد درصد از سهام خطوط هوایی ارمنستان موسوم به آرماویا^۲ می‌باشد. روسیه همچنین شبکه راه آهن ملی ارمنستان را با سرمایه‌گذاری ۵۷۰ میلیون دلاری تحت کنترل خود درآورده است (Nixey, 2012:5). همچنین روسیه ۷۰ درصد ذخایر بانکی این کشور را تحت کنترل خود دارد (Balakishi, 2016). در مجموع سهم عمومی روسیه در اقتصاد ارمنستان ۸۲ درصد می‌باشد (Statistical Yearbook of Armenia, 2015). فدراسیون روسیه همچنین اولین مقصد اصلی صادرات و واردات جمهوری ارمنستان به شمار می‌رود. آمارها بیانگر آن است که در نیمه اول سال ۲۰۱۷ تجارت بین دو طرف، ۲۴ درصد رشد داشته است. با این حال صادرات روسیه به ارمنستان بیش از واردات روسیه از این کشور بوده است به همین دلیل موازنه تجاری بین دو کشور به نفع روسیه بوده است (Kostanyan & Giragosian, 2017:17). در تحلیل وضعیت اقتصادی نامساعد و وابستگی ایروان به روسیه می‌توان به موقعیت ژئوپلیتیک آسیب‌پذیر ارمنستان و مناقشه قره‌باغ اشاره نمود. انزوای ژئوپلیتیک ارمنستان به وسیله جمهوری آذربایجان و متحد اصلی آن یعنی ترکیه و کنار گذاشته شدن ایروان از طرح‌های اقتصادی بزرگ منطقه نظیر خطوط لوله نفت و گاز و یا طرح راه آهن باکو^۳-تفلیس^۴-ارزروم^۵ به واسطه مناقشه قره‌باغ، وابستگی ایروان به کرم‌لین را در پی داشته است (Giragosian, 2017) در اصل در اثر محاصره اقتصادی باکو و آنکارا، ایروان مجبور گردیده، روابط اقتصادی خود را با شریک اقتصادی اصلی اش یعنی فدراسیون روسیه تقویت نماید.

همکاری‌های اقتصادی روسیه و ارمنستان در سطح دوجانبه و در چارچوب اتحادیه اقتصادی اوراسیا، ادغام اقتصادی ارمنستان در اقتصاد روسیه را در پی داشته و تامین‌کننده منافع استراتژیک، اقتصادی و سیاسی روسیه بوده است. حضور اقتصادی روسیه در ارمنستان یکی از ابزارهای کسب نفوذ سیاسی کرم‌لین در این کشور می‌باشد. کرم‌لین اتحادیه

¹. Sibir

². Armavia

³. Baku

⁴. Tbilisi

⁵. Erzurum

اقتصادی اوراسیا را یک طرح صرفاً اقتصادی در نظر ندارد؛ بلکه آن را بخش اصلی استراتژی مواجه ژئوپلیتیک با غرب می‌داند. چنانچه این اتحادیه اقتصادی بتواند تداوم بیابد با این احتمال که رهبر دیگری جز روسیه برای آن متصور نیست، رقبای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای نخواهند توانست به جایگاه روسیه در اوراسیا خدشه‌ای وارد کنند (میرفخرایی، ۱۳۹۴: ۱۵۹). در نهایت این اتحادیه اقتصادی سلطه اقتصادی و سیاسی فدراسیون روسیه بر منطقه اوراسیا از جمله قفقاز را تسهیل خواهد نمود و مانعی در برابر توسعه روابط غرب با کشورهای عضو نظیر ارمنستان خواهد بود (International Crisis Group, 2016: i).

نتیجه گیری

کرملین ضمن تاکید بر ساختار چند قطبی نظام بین‌الملل به دنبال بازیافت قدرت و عظمت تاریخی امپراطوری و ترفیع جایگاه این کشور در سلسله مراتب قدرت بین‌المللی می‌باشد. در اصل ساختارهای تحت رهبری روسیه همچون اتحادیه اقتصادی اوراسیا، سازمان پیمان امنیت دسته‌جمعی و کشورهای مستقل مشترک المنافع ساختارهای رسمی مورد نظر کرملین می‌باشند که نه تنها جایگزین و رقیب ساختارهای اقتصادی و نظامی مورد نظر غرب هستند، بلکه زمینه‌ساز حفظ و بازیافت نفوذ از دست رفته کرملین به بهای کاهش نفوذ غرب در حوزه اوراسیا از جمله منطقه قفقاز می‌باشند. به همین دلیل، کرملین ناتو و اتحادیه اروپا را نهادهای رسمی مورد نظر غرب برای بسط نفوذ واشنگتن و غرب در حوزه نفوذ سنتی روسیه در نظر دارد. به علت توانمندی‌های نظامی و اقتصادی روسیه در ساختارهای اوراسیایی تحت رهبری کرملین و روابط نامتقارن روسیه با کشورهای عضو نظیر ارمنستان، طرح‌های ادغامی اوراسیایی بیشتر در پی تقویت روابط دو جانبه روسیه با کشورهای عضو از جمله ارمنستان می‌باشند. برنده اصلی طرح‌های ادغام اوراسیایی روسیه است زیرا این طرح‌ها موجب وابستگی سیاسی کشورهای عضو از جمله ارمنستان به روسیه شده و حاکمیت ملی این دولت‌ها را محدود نموده است. در اصل تضمین‌های امنیتی روسیه برای ارمنستان با هزینه نادیده گرفته شدن استقلال سیاسی این کشور همراه بوده است.

اتحاد روسیه با جمهوری ارمنستان و همکاری دو کشور در سطوح دو و چندجانبه فرصتی ویژه برای تامین منافع اقتصادی، امنیتی و سیاسی روسیه در ارمنستان فراهم نموده و به عملیاتی نمودن استراتژی روسیه در منطقه قفقاز کمک زیادی نموده است. شرکت‌های

دولتی روسیه بخش اساسی از زیرساخت‌های حیاتی و اقتصادی جمهوری ارمنستان را در خود اختیار دارند. جمهوری ارمنستان تنها کشور در منطقه قفقاز است که سیاست خارجی روس‌گرا را در قفقاز پی‌گیری می‌نماید و این کشور را می‌توان نقطه کانونی سیاست خارجی روسیه در منطقه قفقاز دانست. از دست دادن ارمنستان می‌تواند به معنی پایانی بر حضور نظامی و سیاسی روسیه در منطقه قفقاز جنوبی باشد زیرا دو کشور دیگر منطقه یعنی جمهوری آذربایجان و گرجستان با وجود درخواست‌های متعدد روسیه حرکت در مدار کرملین را رد نموده‌اند. کرملین از طریق اتحاد با ارمنستان در پی ایجاد موازنه در برابر نفوذ آمریکا و اتحادیه اروپا در قفقاز می‌باشد. عضویت ارمنستان در اتحادیه اقتصادی اوراسیا نه تنها استقلال و پیشرفت‌های اقتصادی این کشور را به تحلیل خواهد برد، بلکه مانع از دسترسی غرب به منطقه می‌گردد. عضویت جمهوری ارمنستان در سازمان پیمان امنیت دسته جمعی نیز در عمل همکاری ارمنستان با ناتو را مسدود نموده است.

بعد از انصراف ارمنستان از امضای توافق‌نامه همکاری با اتحادیه اروپا، طرفین توافق‌نامه مشارکت جامع و فراگیر را به امضا رساندند. ایروان همچنین در ماموریت‌های امنیتی و حفاظت از صلح نیروهای غربی در عراق، کوزوو و افغانستان مشارکت داشته است. به‌رغم تمایل ارمنستان به برقراری روابط نزدیک با نهادهای غربی، حضور و نفوذ قدرتمند روسیه در ارمنستان محدودیت‌های جدی سر راه انتخاب ارمنستان به شمار می‌رود. حضور نظامی گسترده روسیه در ارمنستان نیز نشانه اتکا بیشتر ارمنستان به روسیه می‌باشد. وابستگی نظامی و اقتصادی ارمنستان به روسیه سازوکاری را در اختیار روسیه قرار داده است تا از این طریق کرملین بتواند دامنه انتخاب‌های ارمنستان را محدود نماید از چرخش آن به سوی ساختارهای غربی جلوگیری نموده و ایروان را متعهد به کرملین نگاه دارد. شراکت استراتژیک روسیه با ارمنستان همان‌طوری که تامین‌کننده منافع استراتژیک روسیه در قفقاز می‌باشد با محدودیت‌هایی نیز مواجه بوده است. این شراکت استراتژیک با توجه به نامتقارنی قدرت دو طرف بیشتر تامین‌کننده منافع روسیه بوده است. فروش سلاح‌های پیشرفته به رقیب نظامی ارمنستان یعنی جمهوری آذربایجان از سوی روسیه موجب شده است که بسیاری از ارامنه این اتحاد را بیشتر تامین‌کننده منافع روسیه بدانند.

روابط نامتقارن روسیه و ارمنستان و نفوذ گسترده روسیه در سیاست ایروان در عمل توانایی ارمنستان در مواجهه با فشارهای روسیه و مقابله با رویکردهای روسیه در قبال

ارمنستان را با چالش‌های جدی مواجه نموده است. موضوعی که ضمن تامین منافع کرملین، اعتبار ایروان در شرکت با دیگر کشورها را نیز با تردید مواجه نموده است. وضعیت موجود با محدود نمودن انتخاب‌های ارمنستان، همکاری‌های گسترده ایران و ارمنستان را نیز با چالش‌هایی مواجه نموده است و بدین طریق تامین منافع ملی ایران در ارمنستان و منطقه قفقاز را به شکلی منفی تحت تاثیر خود قرار داده است. ناکارآمدی توافق‌نامه ریلی ایران و ارمنستان و مخالفت روسیه با عبور گاز ایران از طریق ارمنستان به گرجستان را می‌توان شواهد تجربی چنین ادعایی دانست.

منابع و مأخذ

- دوئرتی، جیمز و فالتزگراف، رابرت (۱۳۸۴)، *نظریه‌های متعارض در روابط بین‌الملل*، ترجمه: وحید بزرگی و علیرضا طیب، تهران: نشر قومس.
- قوام، سید عبدالعلی و ایمانی، همت (۱۳۹۱)، "نظریه رئالیستی اتحاد در روابط بین‌الملل"، فصلنامه *رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی*، شماره ۳۰، دوره ۱۲.
- میرفخرایی، سید حسن (۱۳۹۴)، "اتحادیه اقتصادی اوراسیا و الزامات ژئواکونومیک آن برای ایران"، فصلنامه *مطالعات روابط بین‌الملل*، سال هشتم، شماره ۳۲، زمستان.
- Balakishi, Samir (2016), "Eurasian Economic Union: Russia's New Foreign Policy in the South Caucasus", Available at: <https://www.msm.nl/resources/uploads/2016/09/MSM-WP2016-1.pdf>, Accessed on: 12/9/2017.
- Balsyte, Erika (2017), "Armenia: Russia first, EU second?", European Union Institute for Security Studies(EUISS), Available at: <https://www.iss.europa.eu/content/armenia-russia-first-eu-second>, Accessed on: 12/9/2017. s <https://www.iss.europa.eu/content/armenia-russia-first-eu-second>
- Bock, Andreas M. and Ingo, Henneberg (2013), *Why Balancing Fails? Working Papers on International Politics and Foreign Policy*, Available at: http://www.jaeger.unikoeln.de/fileadmin/templates/publikationen/AIPA2_2013.pdf, accessed on: 13/10 /2016.
- Boonstra, Jos (2015), "The South Caucasus and its Wider Neighbourhood", FRIDE (A European Think Tank for Global Action), December, Available at: <http://www.cascade-caucasus.eu/wp-content/uploads/2015/09/Cascade-D8-Caucasus-Wider-Neighbourhood.pdf>, Accessed on: 22/5/2016.
- Bildt, Carl (2015), "Russia, the European Union, and the Eastern Partnership", European Council on Foreign Relations, May 19.
- Cornell, Svante E. (2016), "The Fallacy of Compartmentalisation: the West and Russia from Ukraine to Syria", *European View*, Vol.15, No.1.
- Cornell, Svante E., Starr, Frederick & Tsereteli, Mamuka (2015), "A Western Strategy for the South Caucasus", Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, February, Available at: <https://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/publications/1502Strategy.pdf>, Accessed on: 22/5/2016.
- Dibb, Paul (2016), "Why Russia is a Threat to the International Order", Australian Strategic Policy Institute.
- Dragneva, Rilka & Wolczuk, Kataryna (2017), "The Eurasian Economic Union Deals, Rules and the Exercise of Power", Chatham House, Available at: <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/publications/research/2017-05-02-eurasian-economic-union-dragneva-wolczuk.pdf>, Accessed on:

22/5/2017.

-Dragneva, Rilka & Wolczuk, Kataryna (2016), "Between Dependence and Integration: Ukraine's Relations with Russia", *Europe-Asia Studies*, Vol. 68, No. 4.

-Facon, Isabelle (2017), "Russia's National Security Strategy and Military Doctrine and Their Implications for the EU", European Parliament, Available at: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/578016/EXPO_IDA%282017%29578016_EN.pdf, Accessed on: 22/5/2017.

-Giragosian, Richard (2017), "Armenian-Russian Relations: Diminishing Returns", Available at: <https://ge.boell.org/en/2017/10/16/armenian-russian-relations-diminishing-returns>, Accessed on: 11/9/2017.

-Grigoryan, Marianna (2015), "Armenia: Pondering the Limits of Russia's Security Commitments", *Eurasianet*, 21 October, Available at: <http://www.eurasianet.org/node/75641>, Accessed on: 11/4/2017.

-Grigoryan, Armen (2017a), "Armenia: Joining under the Gun", Available at: <https://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/publications/81409GrandStrategy-Armenia.pdf>, Accessed on: 22/5/2017.

-Grigoryan, Armen (2017b), "Armenia and EU Sign New Partnership Agreement", *Eurasia Daily Monitor*, Vol.14, No.156.

-Hunter, Shireen (2017), *The New Geopolitics of the South Caucasus: Prospects for Regional Cooperation and Conflict Resolution*, Rowman & Littlefield: New York.

-International Crisis Group (2016), "The Eurasian Economic Union: Power, Politics and Trade", Europe and Central Asia Report, No. 240, 20 July, Available at: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/central-asia/eurasianeconomic-union-power-politics-and-trade>, Accessed on: 12/9/2016.

-Kogan, Eugene (2016), "Armenia between a Rock and a Hard Place", Available at: <https://www.foi.se/download/18.66eb09ce1591c6301ec332/1482313668882/FOI%20Memo%205937.pdf>, Accessed on: 11/9/2017.

-Korybko, Andrew (2017), "Armenia Abandoning Russia: Consequences for the Caucasus", Available at: <http://regionrapport.com/2017/08/10/1391/>, Accessed on: 11/9/2017.

-Kostanyan, Hrant & Giragosian, Richard (2017), "EU-Armenian Relations: Charting a fresh course", Available at: https://www.ceps.eu/system/files/HKandRG_EU_Armenia.pdf, Accessed on: 11/9/2017.

-Kotkin, Stephen (2016), "Russia's Perpetual Geopolitics: Putin Returns to Historical Patterns", *Foreign Affairs*, Vol.9, No.3.

-Mammadov, Farhad (2016), "The Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh Conflict as the Key Threat to Peace and Cooperation in the South Caucasus", *Caucasus International*, Vol.16, No.1.

-Menkiszak, Marek (2016), "Russia's Long War on Ukraine, Transatlantic Academy Paper Series", February, Available at:

- http://www.transatlanticacademy.org/sites/default/files/publications/Menkiszak_RussiasLongWar_Feb16_web.pdf, Accessed on: 11/4/2017.
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia (2007), "National Security Strategy", Available at: http://www.mfa.am/u_files/file/doctrine/Doctrineeng.pdf, Accessed on: 3/2/2017.
- Nixey, James (2012), "The Long Goodbye: Waning Russian Influence in the South Caucasus and Central Asia", Chatham House, Available at: <https://www.chathamhouse.org/publications/papers/view/184065>, Accessed on: 3/2/2017.
- Oliker, Olga (2016), "Unpacking Russia's New National Security Strategy", *Center for International and Strategic Studies*, 7 January, Available at: <https://www.csis.org/analysis/unpacking-russias-new-national-security-strategy>, Accessed on: 3/2/2017.
- Peña-Ramos, Jose (2017), "The Impact of Russian Intervention in Post-Soviet Secessionist Conflict in the South Caucasus on Russian Geo-energy Interest", *International Journal of Conflict and Violence*, Vol.11, No.3.
- Radin, Andrew (2017), "Russian Views of the International Order", RAND Corporation, Available at: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1800/RR1826/RAND_RR1826.pdf, Accessed on: 3/2/2017.
- Simao, Lincinia (2017), *The EU's Neighbourhood Policy towards the South Caucasus: Expanding the European Security Community*, Springer International Publishing, Cham.
- Sonnleitner, Dominik (2016), "Russia's Backyard – Unresolved Conflicts in the Caucasus", *Politics in Central Europe*, Vol. 12, No.1.
- Statistical Yearbook of Armenia 2015(2015), "External Economic Activity", 26 April", Available at: <http://www.armstat.am/file/doc/99493858.pdf>, Accessed on: 11/4/2016.
- Suchkov, Maxim (2013), "Assesing Russian Soft Power in the South Caucasus: Ten Reasons Why Moscow Looks Lame", Available at: <http://www.orsam.org.tr/files/OA/54/9maximsuchkov.pdf>, Accessed on: 11/10/2017.
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2016), "Foreign Policy Concept of the Russian Federation", Available at: http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents//asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/2542248, Accessed on: 3/2/2017.
- Walt, Stephen (1987), *the Origins of Alliances*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Walt, Stephen (2005), *Taming American Power: The Global Response to US Primacy*, New York.
- Waltz, Kenneth (2000), "structural Realism after Cold war", *International Security*, Vol.18, No.1.

-Weiss, Andrea & Zabanova, Yana (2017), "The South Caucasus and Iran in the Post-Sanctions Era", Available at: https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2017C24_wis_zbv.pdf, Accessed on: 16/9/2017.